כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות

בסוד שיח

בס"ד ■ יום רביעי ■ פרשת ויצא ■ ו' כסלו ה'תשפ"ב ■ 10.11.2021 ■ גליון מס' 657

הסברה או כפיה

/ הרב יעקב הלוי פילבר

אחת התכונות היותר חשובות לכל מחנך או מנהיג היא הסבלנות, הקב"ה דרש ממשה רבנו כי יתנהל עם עם ישראל "כאשר ישא האומן את היונק" [במדבר יא יב], וכשמשה טען שאינו יכול לבדו לעמוד במשימה הזו, נאמר לו שיצרף אליו מזקני העם "ונשאו אתך במשא העם", ואת הנשיאה במשא פירש רש"י: "התנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם טורח בני שהם טרחנים וסרבנים". ועל כך אמר הנביא הושע [יא ג]: "ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו" ופרש"י: "שלחתי לפניהם מנהיג המרגילם בנחת - זה משה". מאידך כאשר איש בעל סמכות (כמו הורים, רבנים, מחנכים או מנהיגים) מנסה לעשות קיצורי-דרך בהשגת המטרה החינוכית הרצויה לו, דרכו זו לא תצלח. וכנגדם אמר שלמה [משלי כב ו]: "חנוך לנער על פי דרכו". לראות את החניך ולא את רצונות המחנך.

דוגמא לדבר אנו מוצאים כאשר הקב"ה נגלה ליעקב בבית לבן ואומר לו: "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך" [לא ג] לכאורה היה צריך יעקב לארוז מיד את מטלטליו ולקרוא לנשיו ובני ביתו ולומר להם לקום מיד ולשוב לארץ כפי שנצטווה מפי הגבורה. אבל יעקב אינו נוהג כך אלא קורא לרחל ולאה לשדה, ושם הוא תחילה מתאר להם באריכות (שמונה פסוקים) את מצבם הבלתי נסבל בביתו של לבן, ובתיאור זה אינו מסתפק באמירה הכללית: "ואביכן התל בי והחליף את משכורתי עשרת מונים" אלא נכנס לפרטי הפרטים של תעלוליו של אביהן לבן, כדי לשכנע אותן שמצבן בבית אביהן הוא רע, ורק אחר כל זאת לבסוף הוא מסיים ואומר את צו הבורא: "עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך". ואכן דבריו אלו של יעקב שכנעו את רחל ולאה, והן משיבות ואומרות לו: "הלא נכריות נחשבנו לו", ורק לבסוף לאחר ששוכנעו הן אומרות: "כל אשר אמר אלקים אליך עשה". השל"ה בספרו "שני לוחות הברית" [בסוף פרשת ויצא] לומד מהתנהגותו זו של יעקב יסוד חשוב בחינוך, וכך הוא כותב שם: "אין ראוי לאדם, כשירצה דבר מה מאנשי ביתו, שיכריחם על זה על צד האונס והניצוח, אף כי הוא מושל בהם". כוונתו שלא ינצל האדם את הכוח והסמכות שיש לו לכפות על הכפופים לו את רצונו. "אבל ישתדל לפתות (לשכנע) אותם על מה שירצהו, בתכלית מה שאפשר כדי שיתעוררו לזה מעצמם, כי זה הוא יותר טוב משיעשו זה על צד האונס וההכרח". ואת דבריו אלו מבסס השל"ה מיעקב: "ראה כמה הרבה יעקב דברים עם רחל ולאה כדי שיתרצו בטוב (בהסכמה) לבא, אע"פ שהקב"ה ציווה לו שישוב לביתו". העדפת ההסברה והשכנוע על הכפייה והפעלת הסמכות היא דילמה המלווה כל מחנך, בעניין זה נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש במסכת ברכות [ז א]: "ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקויות, שנאמר [הושע ב]: 'ורדפה את מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה', וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקויות, שנאמר [משלי י"ז]: 'תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה'". מהי מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש? מסביר אותה הראי"ה בספרו "עין איה": גם רבי יוחנן וגם ריש לקיש שניהם סוברים שהחינוך בדרכי נועם הוא עדיף מהטלת מרות בכפיה, והמחלוקת שלהם היא האם הכלל הזה תקף בכל מקרה, או שהוא רק במקרים מיוחדים. רבי יוחנן סובר שההנהגה הזו נכונה רק במסגרת רגילה, שבדרך כלל המסגרת ממושמעת ומשתפת פעולה, ורק אם לפעמים יש בה סטייה וחריגה מהדרך הטובה הדורשת רק "כמה מלקויות", אז יש להימנע מהפעלת כוח ולטפל בחריגה הזו בדרכי נועם. אבל כאשר המסגרת מפורקת, וכדי להשיבה לתיקנה יש להשתמש ב"מאה מלקויות", במצב מופרע כזה לפי רבי יוחנן יש להפעיל כח. ואילו ריש לקיש (שהוא עצמו היה פעם ראש של בריונים והכיר מקרוב את נפשם של הפושעים) הוא סובר שהטיפול הנכון, אפילו במקום שצריך "מאה מלקויות", גם שם יש להשתמש בהסברה ושכנוע ולא בהפעלת הכוח. ■

תפוצה לכל קהילות ישראל

עוד בעיתון

ניתן לעבור לכתבה הרצויה ע"י לחיצה על שמה.

ואנכי לא ידעתי
כשיעקב אבינו יצא מבאר שבע לחרן, הוא מגיע לשם מיד. אך אז הוא נזכר, שעליו היה להתפלל במקום בו...
המשך בעמ' 2

שו"ת חורף
מתן היתר נישואין לגבר החי בפירוד מאשתו במשך שנים, כאשר האשה שחויבה בגט סובלת מבעיות...
המשך בעמ' 3

סיפור לשבת

"הלא אצלת לי ברכה"
בספר "דורש טוב" הובא סיפור נפלא, אותו סיפר הרב מאיר צימרוט שליט"א: לפני שנים רבות נפטרה...

כוחן של מחשבות שלום
בקובץ "קול התורה" (חוברת ע"ג - ניסן תשע"ב - עמוד ל"א) מביאים אשר הגאון רבי יוסף חיים...
המשך בעמ' 4

שביבים
■ *כשהמלאך שכח להכות.....*
■ *כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי [כח, טו]*
■ *כוחו של עמל התורה*
המשך בעמ' 7

תכלית ביאת האדם לעולם הזה
"ויצא יעקב מבאר שבע..." מבאר רבינו אור החיים הקדוש על דרך הרמז, כי באו הפסוקים כאן לרמוז...
המשך בעמ' 10

שידי קודש לבקשת השייח'
סיפר ר' משה חבושה, הפייטן הנודע ששימש כש"ץ אצל מרן הגר"ע יוסף זצ"ל: באחד הימים התקשר אלי...
המשך בעמ' 11

ואנכי לא ידעתי

/ הרב איתמר הרשקו

כשיעקב אבינו יצא מבאר שבע לחרן, הוא מגיע לשם מיד. אך אז הוא נזכר, שעליו היה להתפלל במקום בו התפללו אבותיו. והוא המקום אשר בחר בו ה'[1].

כשיעקב חוזר לארץ, קופצת לו הדרך. והוא מגיע למקום המקדש, בשקיעת החמה המוקדמת של אותו היום[2]. ובגלל זאת יעקב מתקן, את תפילת הערבית.

יעקב נתן את דעתו על כך, שחסרה לו תפילה המשלימה את תפילת אבותיו. רק אחרי שהוא כבר מגיע לחרן. וזאת למרות שהוא עבר על מקום המקדש, בדרך הליכתו לשם.

כל זאת היה, משום מעשה אבות - המהווה סימן לבנים.

יציאת יעקב מן הארץ, היא משל ודוגמא לגלויות ישראל. כשכל מטרת הגלות, להביא לכלל ידיעת ה'. וכמו שאמר הקב"ה למשה במצרים - "וידעתם כי אני ה'"[3].

למרות כל זאת לא זכינו לדעת את ה', מיד עם יציאתנו ממצרים. כי אם רק לאחר, ארבעים שנה. ולאחר כל המסעות והתלאות, שעברו עלינו בדרך.

את הדרך הזו, הראה יעקב לבניו אחריו. כשיצא בראשונה מהארץ, הוא הרגיש שאין זו הדרך הנכונה להיות כאן. ולכן הוא שב לארץ, ויוצא ממנה רק לאחר התפילה במקום המקדש.

בין שתי היציאות, נותן יעקב לאליפז את כל רכושו. כדי שלא ירדוף אחריו להורגו[4]. וכשהוא חסר כל, יעקב מגיע לבית לבן הארמי. כדוגמת יציאת עם ישראל לגלויות השונות. אז באנו אל אותם המקומות בחוסר כל.

העניות שיפה היא לישראל[5], שמרה עלינו בכל גלותינו כדי שלא נאבד חלילה. ויחד עם זאת, היינו נחשבים כמתים שם. עד שובנו אל הארץ הזאת.

אך למרות שיעקב שב ארצה, ופוגע במקום המקדש. יעקב לא ידע על כך. אלא רק לאחר המראות, שנגלו אליו בחלום. ואז הוא אמר, לו היה יודע על קדושת המקום - לא היה ישן שם כלל[6].

בדבר זה לימד יעקב, שיש לשים לבנו ליראת השמים הנצרכת לנו. וגם כאשר אנו שבים ארצה, אין לנו לשכוח את העיקר. והוא שמירת התורה והמצוות, בלא שום פגיעה בהם.

בשבוע זה אנו מציינים מלאות שבעים שנה[7], לפטירתו של מרן הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל. אשר שימש בקודש כראש ישיבת מרכז הרב, וכתלמידו וממשיך דרכו של הראי"ה קוק זצ"ל.

קדושתו וצדקותו של הגרי"ם חרל"פ, עשתה רושם בכל העיר ירושלים. אם זה היה בתקיעת השופר. כשכל בעלי התקיעה, היו באים לתקוע בפניו במשך ימי ראש השנה. או כשבאו כולם ללוות את הרב, בצאתו מן הסוכה. בה היה בכל שבעת הימים של החג, בלא לצאת ממנה כלל. זולת מהקבלת פני רבו - הראי"ה קוק, ותפילה בכותל.

מתוך יראת השמים שהייתה בו, לימד אותנו הגרי"ם חרל"פ מהי יראת שמים אמתית. כשביאר את עניין השינה של יעקב אבינו בהר המוריה. ולאור הסברו של רש"י - אילו ידעתי, לא ישנתי.

וכך כתב הרב, בספרו נימוקי המקראות[8] -

"בוא וראה כמה גדול ונשגב הוא ערכה של השגת יראת ה'. הרבה יותר ויותר מכל החמדות היותר נפלאות, שהרי אחרי שיעקב אבינו זכה לכל החזון הנפלא הזה, ואחרי שהובטחו לו כל הברכות שנתקיימו בו ובזרעו, ובכל זאת לא שם לבבו לכל זה, אלא דאג בעיקר שאילו הי' יודע הי' מתאפק מצד יראת ה' מלישן במקום הזה, ומי יודע אם בהקיץ הי' וכה לכל המראה הנפלא הלזה... לפי שגרעין אחד של יראת ה' גדול ונשגב מן הכל, מכל ההבטחות ומכל המראות.

מה נורא הדבר הזה למעמיק"

הרב היה נאה דורש, ונאה מקיים. כשעמד בכל עת, על שמירת קדושתה של הארץ, ושמירת קדושתן של ישראל. ומכח ראיית והבנת הפסוקים, לימד דעת את הרבים. כיצד עלינו להתכונן לימים שבאו עלינו לטובה. בחזרת ישראל לארצו, והקמת עולם התורה לתחיה.

מתוך כך דייק הגרי"ם חרל"פ מדוע צריכה הייתה הארץ, לקפוץ ליעקב יחד עם הר המוריה שבא לקראתו. שדבר זה הוא כסימן לכל הדורות, וגם כאשר אנו נמצאים בגלות. אם אנו נכספים לארץ וקדושתה, כשם שעשה יעקב בחרן. אנו יכולים להביא את אור הקודש והמקדש, שיאיר לנו את חשכת הגלות[9].

והדבר העיקרי שניתן להשיג, זוהי יראת השמים השלמה. כיעקב האומר - 'אכן יש ה' במקום הזה'[10].

מתוך כך עלינו להבין גם בימינו, את הדרך בה הולך עמנו ה'. ומדריכנו בדרך ישרה עמו.

אין זה מספיק לראות מראות אלוקים חיים, כי אם עלינו להפנים את יראת השמים שבאה לרגלם. וכל מראה או מחזה הנגלה לעיננו, הוא רק כדי להגדיל את יראת השמים שבנו. עד שנגיע סוף כל סוף לייעודנו.

כשנדע כולנו את ה'[11].

1 - וא"ת וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם? איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו איהו עד חרן אזל, כדאמרינן בפרק גיד הנשה. וקרא מוכיח "וילך חרנה" כי מטא לחרן אמר: "אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו?" יהב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ- רש"י בראשית כח, יז

2 - **כי בא השמש** - היה לו לכתוב ויבא השמש וילן שם כי בא השמש משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם - שם, יא

3 - שמות ו, ז

4 - ד"א לפי שבא בידים ריקניות אמר אליעזר עבד אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות ואני אין בידי כלום לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו להורגו והשיגו ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו א"ל מה אעשה לציווי של אבא אמר לו יעקב טול מה שבידי והעני חשוב כמת - רש"י בראשית כט, יא

5 - חגיגה ט:

6 - **ואנכי לא ידעתי** שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה - רש"י בראשית כח, טז

7 - ז' בכסלו תשי"ב

8 - מי מרום חלק ה, נימוקי המקראות - עמ' פו

9 - שם, עמ' פד

10 - שם, עמ' פו

11 - כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם - ירמיהו לא, לג

שו"ת חורף

הרב שבתי יגל / הכולל הקהילתי רעננה

הרב יגל מארח דיינים בפסק דין יחודי

היתר אשה שנייה

3. מתן היתר נישואין לגבר החי בפירוד מאשתו במשך שנים, כאשר האשה שחויבה בגט סובלת מבעיות נפשיות ומסרבת לאורך השנים לשתף פעולה עם בית הדין.

בית הדין הרבני האזורי חיפה:

הרב **ישראל דב רוזנטל** - אב"ד

הרב **ינון בוארון** - דיין

הרב **משה שלום שור** - דיין

העובדות:

מדובר בבקשת הבעל לקבל היתר נישואין לאשה שניה. בשנת 2014 הגישה האשה לביה"ד תביעות לשלו"ב, מזונות, כתובה ומדור. היא טענה כי בעלה אינו מקיים את חובותיו ומתנהג כלפיה בצורה פוגענית. חוות הדעת של יחידת הסיוע הייתה שאין כל סיכוי לשלו"ב. מאוחר יותר חזרה בה האשה מתביעתה. בהמשך הגיש הבעל תביעת גירושין. לטענתו, הם חיים מזה חמש שנים בנתק מוחלט, האשה סובלת מבעיות נפשיות שונות ואינה עושה דבר כדי לטפל בהן. אולם האשה המשיכה לטעון ששלום הבית אפשרי למרות חוות דעת שונות, וכן נמנעה מלהופיע לדיונים בבית הדין. לאשה מונה אפוטרופוס אולם הוא לא הצליח לסייע ולהביא את האשה להשתתף בדיוני בית הדין, זאת למרות שהסכמות בנושא הרכושי כן הושגו בבית המשפט. גם צווי הבאה לא הועילו, ובראשית 9102 קבע ביה"ד שלא בנוכחותה כי היא חייבת בגט. בהמשך הופעלו כנגדה מספר סנקציות שגם הן לא הועילו. לאור כל זאת, החליט ביה"ד לדון בבקשת הבעל להיתר נישואין.

נפסק (תקציר):

הרב שור בהסכמת שני חבריו: האשה אינה משתפת פעולה עם ביה"ד, וגם אינה מסכימה לטיפול פסיכיאטרי שהומלץ לה. לא ניתן להמשיך ולחכות לכך שהאשה תסכים לטיפול וניתן יהיה להגיע לגירושין בהסכמה. לכן יש לדון במתן היתר נישואין לבעל. מדברי הרמ"א (אהע"ז א, י) עולה שחרם דרבינו גרשום (להלן: חדר"ג) אינו חל במקרה בו האשה נשתטתה. גם אחרונים אחרים כתבו שאין צורך בהיתר מאה רבנים במקרה כזה.

כעת יש לדון מהו גדר 'שוטה'. מסתבר שכיום ניתן לסמוך על ההגדרות הרפואיות המבוססות על בדיקות, ואף ניתן להסתמך על התרשמות של אנשים המכירים את המקרה. אין צורך בקיום הסימנים לשוטה המובאים בתלמוד. לפי שו"ת בית שלמה (סימן צ"ה) ופוסקים אחרים אין צורך שהאשה "תגיע למדרגת שוטה לכל דיני התורה. אלא כיון שנטרפה דעתה באופן שא"א כלל לנהוג עמה מנהג אישות, מתירין לו חדר"ג". זאת ועוד בעל שו"ת דברי חיים (סימן מ"ב) כתב שרבינו גרשום נתן את כח ההיתר למאה רבנים כדי שיבחנו האם יכולים בני הזוג לחיות יחדיו, "וכמדומה שהכל יסכימו שבהשתלשלות הדברים בנידון דידן שהפירוד ממושך מאד, והאשה במצב נפשי קשה, אי אפשר למיתדר בצוותא חדא". ביה"ד מאריך להביא פוסקים נוספים המביעים עמדה דומה, ומסכם: "הרי מצאנו שגדולי הפוסקים האחרונים נהגו לסמוך למעשה ולהתיר, ככל שהוברר לביה"ד שאין האיש יכול לדור עם אשתו מסיבות מוצדקות. וזאת מחמת הנהגתה הבלתי נסבלת לפי הבנת בני אדם".

מלבד זאת, יש לאשה גדר 'עוברת על דת' משום שהיא מסרבת לבוא לביה"ד. קשה לומר שבעיותיה הנפשיות מונעות מאיתנו לייחס לה בחירה וממילא יקשו עלינו להשתמש בעילה זו. זאת משום שמסתבר שיש לה שיקול דעת ובחירה האם לבוא לבית הדין, כפי שהיא בוחרת לעשות דברים אחרים בחייה למרות מחלתה. ביה"ד מביא מקורות שונים המאפשרים יישום עילה זו כאן. למשל: "וכבר כתב בשו"ת דברי חיים (אבהע"ז סי' נ"א) שהמסרבת נגד בעלה לבוא לדין תורה להוציא מעיגונו, היא בכלל עוברת על הדת. שמכשילתו באיסור ולכן היא יוצאת בלי כתובה. ואין צריכים לא התראת בי"ד וגם לא היתר מאה רבנים". ממקורות אלה עולה שחדר"ג נתקן רק עבור אשה שיש מקום להגן עליה, אולם אשה המסרבת להתדיין בביה"ד "במו ידיה קמה והוציאה את עצמה מכלל הראויים לתקנת רגמ"ה".

"לסיכום: האיש יוכל לשאת אישה שניה, ובלבד שיושלמו קודם לכך כל התנאים כדלהלן. ובהתאם לתקנות הדיון (פרק כ' תקנה קע"ד):

א. אישור עקרוני של כבוד הגאון רבי דוד לאו שליט"א הרב הראשי לישראל ונשיא בית הדין הרבני הגדול.

ב. הפקדת גט בביה"ד.

ג. השלשת דמי הכתובה ותוספת הכתובה בביה"ד.

ד. הסכמת מאה רבנים להיתר הנ"ל".

תיק מס' 984916/8, ניתן ביום ג' מרחשוון התשפ"א (21.10.2020).
[הדין והדיין / אוניברסיטת בר-אילן]

סיפור לשבת

"הלא אצלת לי ברכה"

בספר "דורש טוב" הובא סיפור נפלא, אותו סיפר הרב מאיר צימרוט שליט"א:

לפני שנים רבות נפטרה סבתי בבני ברק. באותה תקופה עדיין לא היה קו 402 לירושלים. הלכתי לתחנת המוניות שמול ביהכ"נ "איצקוביץ", שם עמדו מוניות שירות לירושלים. בדיוק לפני שהגעתי התמלאה מונית ויצאה לירושלים, ואני הייתי הראשון בתור למונית הבאה, כך שיכולתי לבחור את המושב האהוב עלי - ליד הנהג, שם הכי מרווח... המונית התמלאה בשבעה נוסעים, כולם שומרי תורה ומצוות, ויצאה לדרך. מחיר הנסיעה היה אז 3.5 שקלים. בצומת 'קוקה קולה' נעצרה המונית ברמזור אדום. לפתע הכניס מישהו את ראשו לחלון המונית, ושאל: "מישהו פה רוצה קרטיב?" אמרתי לו שאינני רוצה, וכמוני אמרו לו כל הנוסעים האחרים.

היחיד שרצה קרטיב היה הנהג. הוא שילם לו חצי שקל על הקרטיב, והמונית המשיכה בדרכה. הנהג קילף את העטיפה, נתן ביס וחיסל כמעט חצי קרטיב... פניתי אל הנהג ואמרתי לו: "בבקשה ממך אדוני הנכבד, אולי תוכל לעשות לי טובה?" "בשמחה, אם רק אוכל" - השיב. "אדוני הנכבד, נדמה לי שזו הפעם הראשונה בימי חיי שאני נפגש אתך. נדמה לי כי רוב הסיכויים שבעולם ששוב לא אראה אותך. זוהי, אפוא, בקשה חד-פעמית. שוב לא אבקש ממך עוד..." "נו, תבקש כבר! מדוע אתה מדבר כל כך הרבה. כבר אמרתי לך, אם רק אוכל - אמלא בקשתך בשמחה". "תעשה בבקשה, ברכה". "זה בשום פנים ואופן לא!" - סירב הנהג בתוקף ובלע עוד רבע קרטיב. "מדוע אתה מסרב כל כך בתוקף?" - שאלתי. "תבין אותי." - השיב לי הנהג - "הקו הזה, ב"ב-ירושלים, הוא קו 'בעייתי'. כל שעה מתחלף לי רב אחר. זה אומר לי לברך, זה אומר לי להניח תפילין, זה אומר לי לשמור שבת... מחר יגידו לי ללמוד משניות וללכת לישיבה לבעלי תשובה..." לא נותרה לי ברירה: הוצאתי חצי שקל מהכיס ואמרתי לו: "אני מוכן לשלם לך על הקרטיב. הקרטיב יהיה שלי, ואני מתחנן לפניך, תברך על הקרטיב שלי". הוא עצר את הרכב בחריקה, סטה לשולי הכביש וצעק: "אדוני! אני אף פעם לא התערבתי בחיים שלך, גם אתה אל תתערב בחיים שלי!" "חלילה לי מלהתערב לך בחיים," - עניתי - "אני פשוט דואג לעצמי! אם אתה עושה ברכה - אני יכול לענות 'אמן', וחכמינו אמרו (ברכות נ"ג:): 'גדול העונה אמן יותר מהמברך'!"

הוא תפס את חצי השקל בידו והעיף אותו לעברי: "מה אתה חושב לעצמך? שאתה תקנה אותי עם ההשקפות שלך בחצי שקל?!" "אתה בהחלט צודק" - השבתי. "הייתה לי טעות! כמה אתה רוצה בשביל לעשות ברכה?" ואז הוא התחיל לחשוב. אחרי כמה שניות של מחשבה אמר: "אם אתה נותן לי שלושה שקלים וחצי, מחיר של נוסע, אני עושה ברכה!" בסך הכל נשאר לו בקרטיב ביס אחד... ואז הוא תפס את הקרטיב, העמיד אותו מול הפרצוף שלי כמו 'בן ערובה' ואמר: "נותן או לא נותן? תגיד מהר! אם לא - אני בולע..." האמת היא שחשבתי לעצמי, ואולי היה זה יצר הרע שהגניב את המחשבה הזאת לראשי, מה פתאום אבזבז עליו סכום כזה... אפשר ללכת ל"איצקוביץ" ליד התחנה שלו ולזכות באלף "אמנים" בחינם... אלא שלמזלי הרב, אחי, שישב מאחוריי, קרא: "אני נותן שקל!" ישב שם יהודי חסיד גור שקרא: "גם אני נותן שקל!" ועוד חסיד ויז'ניץ, שהתלהב מהרעיון, צעק בהתלהבות: "אני נותן מה שנשאר!" הנהג ראה שאנחנו רציניים והכסף מאורגן... הוא לקח את הכובע מעל ראשי ובירך בקול רם ברכת "שהכל".... יש לציין שהוא אמר את הברכה ברהיטות, מבלי לשבש מילים. מה שקרה במונית לא ניתן לתיאור במילים. המונית הזדעזעה... ענינו "אמן" בקול רם ובכוונה, כמו בתפילת נעילה... התחלתי לאסוף את הכסף מהנוסעים, אלא שאז הוא אמר: "אם כבר עשיתי ברכה - לא אמכור אותה בשביל כסף... אבל אתם הדתיים, הגעתם מפלנטה אחרת... אינני מסוגל להבין איך אתם מוכנים לשלם שלושה וחצי שקלים על 'אמן' אחד... ועכשיו אני מבקש מכם לא לדבר איתי מילה עד סוף הנסיעה... אני פוחד מכם... הקו הזה הוא מאוד פרובלמטי...". לאחר תקופה ארוכה, כשסיפרתי את הסיפור בישיבה לבעלי תשובה, נעמד בחור ואמר לי ששמע את הסיפור מאביו, נהג המונית הנ"ל. התרגשתי מאוד לשמוע ד"ש ממנו, ובמיוחד מכך שיש לו בן שומר תורה ומצוות. הוא הוסיף לספר שבכל פעם שהוא בא לבקר את אביו ולוקח משהו לאכול, אביו מבקש ממנו שיברך בקול רם, כדי שיוכל לענות "אמן" בכוונה... (ברכת דוד).

המשך בעמוד הבא...

כוחן של מחשבות שלום

בקובץ "קול התורה" (חוברת ע"ג – ניסן תשע"ב – עמוד ל"א) מביאים אשר הגאון רבי יוסף חיים זאנענפעלד זצ"ל מרא דארעא קדישא סיפר עובדא נורא נוראות בהאי ענינא – ונעתק ע"י הג"ר משה בלוי זצ"ל ואלו דבריו מפי הגריח"ז – "סיפר לי ר' זלמן חיים ריבלין ז"ל ששמע מפיו של הגאון הצדיק ר' נחום זצ"ל משאדיקא (אחד האחים שעלו מפולין לארץ ישראל בהתקופה שלפנינו, אביהם של הגה"צ ר' זלמן לעווי זע"ל ויבדל לחיים הגה"צ דוד בהר"ן שליט"א) ממה שהיה אצל רבו זצ"ל.

כשר' נחום זצ"ל היה בחור למד תורה אצל אחד מגדולי הדור יחד עם עוד בחורים מצויינים, (שם הרב ושם העיר אינם ידועים להכותב), הרב היה קנאי גדול בדבר שנגע לכבוד שמים. לבני העיר היה קשה לסבול קנאותו, ואעפ"י שהיה נכבד ונערץ אצלם מאד, חששו לכבוד העשירים תקיפי העיר שנפגעו לפעמים תכופות ע"י קנאותו של הרב, ולהרב היה קשה לשאת את הפרצות הנעשות בדת. ולכן היה רצוי לשני הצדדים שהרב יעתיק את דירתו לאחת השכונות הרחוקות מהעיר, שלא יבוא במגע כל כך תכוף עם אנשי העיר ולא עם החיים שהתחילו כבר אז להיות לא לפי רוח הרב הזקן. ליתר זהירות העמידו טובי העיר אצלו שמש פיקח שלא נתן להקובלים להכנס אל הרב, שלא ישמע את התלונות והקובלנות על בעלי הבתים ודרכי חייהם. הרבי היה מרוצה מהמנוחה וקבע לו ישיבה של בחורים מצויינים שלמד אתם תורה יומם ולילה, אחד התלמידים היה ר' נחום.

בעיר הזאת חי בתקופה ההיא גם "מויסר" [מלשין לרשויות] רחמנא ליצלן, יהודי שחי על ה"מסירה", ואשר הטיל חיתתו על כל היהודים שבעיר. למרות שהיה רשע ומויסר, היה הקהל מוכרח לנהוג בו כבוד מפני היראה, ולא עוד אלא שנתנו לו גם מקום במזרח וקראוהו לתורה תמיד ששי או שלישי, ואוי ליהודי שהרשה לו לזלזל בכבודו או שלא נהג בו כבוד במידה שהוא חשב ראויה לו. וזוהי היתה אחת ממידותיו של המויסר: כשאיזה סחורה או איזה חפץ מוצאים חן בעיניו, היה מניח ידו עליהם, ובעל הסחורה או החפץ היה מבין ברמז שאת זה יש להוביל לביתו של המסור בלי קבלת פרס. מי שלא הבין את הרמז או עשה עצמו כלא הבין, היה בא על שכרו, או שמסרו את בנו לצבא או שנמצאה עילה אחרת, וככה היה הדבר נהוג למשך שנים.

פעם אחת כשהרב היה קם באשמורת, והשמש נם עוד שנתו, נכנס אליו פתאום יהודי מהישוב כשכל פניו ובגדיו היו טבולים בחלמוני ביצים שבורות, ובקול בכי סיפר להרב: נכנסתי מהכפר בסל של ביצים למוכרם לפרנסת ביתי, לפני כניסתי העירה פגש בי המויסר, והניח ידיו על סל הביצים, כשהכיר בי שלא רציתי להבין את הרמז, פקד עלי לנושאם לביתו. על בקשתי ממנו את תמורתם, הכה במקלו על הסל אשר על ראשי, והביצים נשברו ונשפכו על פני ובגדי, והנה באתי אל הרב להזמין את המסור לדין תורה. הרב הישיש העיר תיכף את השמש ואמר לו שילך תיכף אל המסור להזמינו לדין תורה, השמש בהכירו את המסור וביודעו את הסכנה הצפויה לבני הקהילה אם ירגיזו אותו, רצה להשתמט אבל הרב באחת שילך תיכף. באין ברירה הלך אל המויסר ואמר לו בלשון רכה ובפחד שהרב מבקש ממנו לבוא אליו להשיב על תביעת ממון של מי שהוא עליו. המויסר גער בהשליח והוציאו מביתו. השמש פחד להודיע זאת להרב, וניסה להגיד שלא מצא את המוזמן, אבל הרב הכיר בשקרו וציווה עליו ללכת שנית. השמש פחד ללכת, אז אמר לו הרב שילך תיכף ויגיד למויסר שהרב ינדה אותו אם לא יבוא, ואם הוא יסרב ללכת יהא הוא בנידוי. השמש שהיה ירא שמים הלך בפחי נפש אל המויסר ואמר לו בדיוק את דברי הרב. המויסר כעס למשמע דברים אלה והיכה את השמש מכות נאמנות וגרשו מביתו. השמש מסר זאת כמובן להרב. אז אמר הרב לכפרי התובע, שכרגע אין הוא יכול לעזור לו, אבל הוא מקווה שיעלה בידו להצילו מיד עושקו.

ביום ששי בשבת שלח הרב להודיע לראשי הקהילה שהוא יבוא בשבת שחרית להתפלל בבית הכנסת הגדול. ראשי הקהילה תמהו על זה, מפני שמיום שהעתיק את דירתו לחוץ לעיר התפלל תמיד במניין בביתו, ולבית הכנסת היה רגיל לבוא רק בשבתות כלה, ומה היום מיומיים? בשבת שחרית בא הרב להתפלל ועמד במקומו הקבוע. בפינה השנייה עמד המויסר עטוף בטלית. בכל שבת היו קוראים את המויסר ל"ששי", אבל מכיוון שבשבת זו היה הרב בביהכ"נ קראו לרב "ששי" ולהמויסר השאירו את המפטיר. אחרי ברכת התורה נשאר הרב על יד הבימה עד שגמר השביעי את הברכה, וכשתיכף אחרי כן קראו את המויסר והוא רצה לגשת אל הספר תורה לברך, עיכב אותו הרב הישיש ואמר לו "רשע! אתה מסרב לדין, ועוד יש לך חוצפה לעלות לתורה?!" פני המויסר חוורו וכל הקהל רעד מפחד. הם ידעו שהמסור לא יעבור על עלבון כזה בשתיקה, והפחד לחיי הרב ולשלום הקהילה היה גדול. המויסר שב אל מקומו מבלי שעלה לתורה. אחרי התפילה התחלק הקהל לשניים, חלק לוו את הרב לביתו וחלק הלכו לבית המויסר לפייסו . המויסר אמר להם "אני יודע שאין אתם אשמים בכך, ולכן אין לי עליכם כלום, אבל מהרב אנקום את נקמתי. לא

המשך בעמוד הבא...

הועילו כל התחנונים והבקשות כל דברי הפיוס והאמתלאות. המוסר באחת, שימיו של הרב ספורים.

הקהל ידעו שהמויסר עומד בדבורו בכגון דא, והדאגה לחיי הרב היתה גדולה מאד, כי למרות קנאותו היה חביב עליהן מאד, ודברי האיומים הכניסו בלבבם אבל וצער. הקהל התפלל בחשאי תפילות לשלום הרב ובציפייה של פחד ספרו את הימים הבאים. הם ידעו שהמלשין אורב לרב, אבל לא יכלו לעשות בדרך הטבע מאומה. הם לא העלימו את הפחד גם מהרב בעצמו אבל הוא לא שם לבו לדברים, כי בה' בטח.

ויהי היום, והרב יושב במוצש"ק בביתו, עסוק בשירות ותשבחות, ואיש אחד דופק בדלת. האיש הנכנס היה כפרי אשר בא לכבד את הרב בסנדקאות, בהכניסו למחר את בנו בבריתו של אברהם אבינו. הרב שאל על המקום, ונתברר כי הכפר ששם הברית הוא דרך שלש שעות מהעיר מקום מושב הרב. הרב קיבל את הסנדקאות והבטיח להיות שם באשמורת הבוקר. בעל הברית ברצותו ללוות את הרב על דרכו אל הישוב, חשב ללון בחצר הרב והכניס את עגלתו וסוסו לפינת החצר. בעבור איזה שעה הרגיש הרב שבעל הברית נמצא בחצר, שאל אותו, מדוע לא חזרת הביתה, ענה לו, אני מחכה לאור הבוקר לקחת אתי את הרב. ועל מי עזבת את היולדת? שאל הרב. "לי בת 12 המשגחת על היולדת", השיב בעל הברית. הרב אמר בתימהון, "על ילדה עוזבים יולדת?", וציווה עליו לשוב תיכף הביתה אל היולדת והוא יבוא בשעה המדוייקת.

כשעתיים אחרי חצות הלילה, העיר הרב שניים מתלמידיו, אחד מהם היה המספר, הצדיק ר' נחום זצ"ל, ופקד עליהם להתלבש תיכף וללוות אותו אל ישוב פלוני. כשלש שעות לפני אור הבקר יצא הרב ושני נעריו אתו אל השביל המוביל אל הישוב שבו גר בעל הברית. הדרך אל הישוב היה דרך אחד היערות, וכאשר הרב ותלמידיו נכנסו ביער הרגישו התלמידים שהמויסר כשהוא רוכב על סוסו אורב לרב ממרחק. התלמידים רעדו מפחד, וזיעה כסתה פניהם. הם גילו לרבם שהמלשין נמצא במרחק מה וכי הוא מאיים מרחוק באגרופו ומתחיל להתקרב.

הרב לא ענה כלום, כי אם עמד מלכת, ובכפיפת הראש התעמק במחשבות. התלמידים עמדו משני צדדיו רועדים מאימה וברכיהם כושלות. המלשין הלך הלוך והתקרב, והרב עומד כשעיניו סגורות וחושב. לתלמידים היה ברור שהמויסר ירצח את הרב וחשבו שהרב עומד ומתוודה. אולם כאשר קרב המויסר אל הרב, ירד מעל סוסו וניגש אל הרב, ובקול דממה דקה אמר לו: רבי, הרשני שאכה מכות נאמנות את תלמידיך אלה. הרב השיב בשלווה: חלילה, אל תיגע בהם. "אני אתן להם רק סטירה אחת בלחי". "לא" אמר הרב, אל תיגע בהם. "אני רק ארוק בפניהם". "לא כלום", אמר הרב. המויסר עמד רגע, ואחרי כן אמר אל הרב "מחול לי". הרב השיב. "שלם תחילה עבוד הביצים, ופייס את היהודי שהעלבת, ואחרי כן אמחול לך". אז אמר המויסר, "רבי הנה עשרה רובל, בבקשה לתתם ליהודי שהעלבתי, שיקבל מהם תמורת ההפסד והשאר יישאר בתור פיוס". הרב קיבל את הכסף ומחל לו. המסור הלך אחרי שפייס את הרב, והרב ושני נעריו המשיכו את דרכם לברית מילה.

אז פנה ר' נחום אל הרבי: רבי, בשעה שעמדת שקוע במחשבות, מה חשבת? ואיך קרה שהמויסר פייס את הרבי, במקום שיאיים עליו להורגו. ויען הרב ויאמר: דעו לכם, שבשעת סכנה יש לחפש תחילה דרך של הצלה בדרך הטבע, כי אין סומכין על הנס, והנס מתחיל רק במקום שהטבע כלה. ובשעה שהגדתם לי שהמויסר מאיים עלי בשוטו, הרגשתי שהנני שרוי בסכנה, וחיפשתי עצה להצלה בדרך הטבע, וכלל גדול יש בידי מרבותיי, שאין לך דבר שאינו נמצא בתורה, ובכל מבוכה יש למצוא את העצה הטבעית בתוה"ק, והנה עלה ברעיוני הפסוק: כי כמים הפנים לפנים, כן לב האדם אל האדם. והתחלתי לחשוב: אם הוא רודף אותי, סימן שהוא שונאי, ואם הוא שונאי הרי זה מפני שאני שונא אותו, ומדוע אני שונאו, מפני שהוא עבריין, לא ציית דינא. אז אמרתי בדעתי, אולי אפשר למצוא עליו זכות בכדי שאסיר את השנאה מלבי, ואולי עוד יהיה אפשר לי לעורר אצלי אהבה אליו. ואז בלי ספק ייהפך לבבו אלי, וגם הוא יחדל לשנוא אותי, וכיון שלא ישנאני לא תהיה לו עוד שום סיבה לעשות לי רע. כאשר עלתה במחשבתי עצה טבעית זו, התחלתי לחשוב: מויסר זה נתחנך בלי ספק בסביבה רעה, ולא נפגש בנעוריו עם אנשים ישרים. הוא תינוק שנשבה, ואולי כיוון רק לשם פרנסה, ולא היתה לו כוונה להרע, לכן חשב שבאמת מוטלת עליו החובה להשגיח על דינא דמלכותא, ובנוגע למקרה של הביצים אולי היתה בדעתו לשלם להכפרי, רק כאשר זה העיז בפניו, ולא דיבר אתו בדרך ארץ אז הוא כעס. והלא כל יהודי יש לו רגש דתי פנימי, וסימן לדבר שבשעה שביישתי אותו בעלייתו לתורה היה יכול להכותני נפש, והוא לא רק זו שלא הכני, כי אם ירד מעל הבימה בבושה, ונמצא שאדרבה יש בו מדת דרך ארץ וכבוד התורה, ואולי באמת לא צדקתי שהעלבתי את פניו ברבים, והוא היה נעלב ואינו עולב, כזאת וכזאת חשבתי. ואני בטוח שבאותה שעה נתעוררו אצלו מחשבות של ריצוי ביחס אלי. יש לשער שבאותו רגע התפתחו במוחו מחשבות בערך כך: מה לי לכעוס על הרב, הלא בתור רב היתה זאת חובתו להזמין אותי לדין תורה כשתובע דורש זאת. והלא הוא מקבל שכירות עבור זה. ובזה שהעליב אותי בביהכ"נ הרי זה מפני שהרב לא הכיר אותי ולא ידע מכבודי, ובאמת צדק הרב. וכי מה הייתי מפסיד אם הייתי נענה תיכף לדין תורה, ומה היה לי עם הכפרי שריסקתי את סלו עם הביצים, ובוודאי היה לו רשות להקפיד על זה מאד.

מרגע לרגע נתפתחו המחשבות, ומרגע לרגע נתקרבו הלבבות עד כאשר עמד קרוב אצלי היו הלבבות מלאים אהבה במקום שנאה, ובשביל כך לא הרע לי, ובשביל כך פייס אותי, ובשביל כך מחלתי לו תיכף. וישאל ר' נחום: "רבי, אם כן איפוא מדוע רצה להכות אותנו, אם ניחם על הרעה ואם לבו היה מלא חרטה". ויען הרב ויאמר: בני, אם גם אתם הייתם חושבים כמוני ברגעי התקרבות האלה, אז אין ספק שלא היה לו כל רצון

המשך בעמוד הבא...

להרע לכם, אבל אתם הלא חשבתם: הנה הרשע, המסור הזה, בא להרוג את רבינו ולבכם היה מלא שנאה עליו, ומדוע לא ישנא אתכם. ומפני כן דרש ממני שארשה לו להכותכם, או לפחות לסטור לכם לחי או לרוק בפניכם.

ככלות הג"ר יוסף חיים זצ"ל לספר את העובדא, הוסיף משלו ואמר: ואני מצאתי את הרעיון הזה בתורה: המלאכים אמרו אל יעקב: "באנו אל אחיך אל עשו", אתה חושב אותו כאח, והוא אינו אלא עשו, ואמנם עשו שונא את יעקב, אבל גם יעקב שונא את עשו כי משנאיך ה' אשנא, אחרי כן, וישא יעקב עיניו ויראה והנה עשו בא, והוא ראה את עשו מתקרב וארבע מאות איש עמו, וראה את עצמו בסכנה, ומה עשה, וישתחו שבע פעמים עד גשתו עד אחיו, הוא כפה את מחשבותיו, חיפש לימודי זכות עד אשר הוא היה יכול להתקרב, לא אל עשו כי אם אל אחיו, נתעוררה בו האחוה, הטוב שברע, ומה היו התוצאות - וירץ עשו לקראתו ויחבקהו, ויפול על צוארו וישקהו!

אם אנחנו זוכים לחיות עם לקח הסיפור הזה ולהבין גודל הכח שיש לנו להשקיט הריב ולעשות שלום – נזכה לחיות ולראות איך שהשלום מחזיק ברכה כדתנן במשנה אחרונה בש"ס ולקרב הגאולה במהרה בימינו אמן.

{מתוך אספקלריא}

שביבים / שאול שיף

כשהמלאך שכח להכות.....

מספר גאב"ד חרדים הרה"צ אשר אנשיל כ"ץ שליט"א

התרחשות הסיפור הוא בן זמנינו, אך עדיין רבו בו הגרסאות. אי לכך אביא את הגרסא ששמעתי מבעל העובדה בכבודו ובעצמו, האי ניהו ידידי וידיד בית אבא הרה"ח ר' ישראל משה מאנדל שליט"א מנתניה. וכך מגולל הוא בעצמו את פרטי המעשה המבהיל:

היה זה כשנכנסתי ללמוד בתלמוד תורה אצל המלמד ר' ישראל פולאטשעק ז"ל בכיתה א'. ישבתי ככל חברי בכיתת הלימוד, ואני כבן ארבע שנים. באחד מן הימים לימד המלמד כדרכו את פסוקי הפרשה פסוק ועוד פסוק, והנה הוא מבחין בהתפלאות כי שפתי נעות ואני ממשיך בעל פה את הפסוק הבא. הוא אומר פסוק א' ואני ב' הוא ממשיך ללמד את פסוק ב' ואני קורא את פסוק ג', זאת בעוד שאפילו עדיין איני יודע קרוא וכתוב. הדבר הפליאו, אך הוא נטה להסיק מכך שאבי משקיע בי זמן רב ומשנן עמי את חומר הלימוד לפני כן, וכך בא אני לתלמוד-תורה 'ותלמודי בידי'. אך משהמשיכה התופעה גם בפסוק של נ"ך שציטט אותו מלמד בהקשר לפרשה, נעצר המלמד בתדהמה. הוא עצר לרגע וניסה להעמידני בכור המבחן, הוא מזכיר פסוק בדניאל, ואני בתומי ממשיך את הפסוק שלאחריו... המלמד ממשיך ומביא מקורות מדברי חז"ל, הוא מקריא רישא של משנה, ואני ממשיך ואומר את הסיפא, הוא מצטט מדרש ואני מסיים אותו, הוא מזכיר גמרא ואני קורא, כביכול, את השורה הבאה... ככה המשיך לבחון אותי גם במשניות כלים, וראה זה פלא, גם את זו ידעתי בע"פ. בשרו נעשה חידודין חידודין...

המלמד שנבהל כהוגן מה'גילוי' הלך להזעיק את המנהל לבחון אותי מקרוב, וגם אותו "לא אכזבתי", הוא אמר תוספתא, ואני המשכתי, הוא מקריא מבבלי ומירושלמי מהוריות ומעוקצין, ואני, ועודני רק ילד בן ארבע, ממשיך כזקן וכרגיל ודיבורי קולח מזן אל זן, כך גם בסוגיות הקשות שבמסכת חולין, ברש"י ובתוספות. ממש התגשמות מופלאה של דברי חז"ל 'אם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד'... הפלא התעצם כאשר המנהל שאל אותי ועבר לדבר עמי בענייני חול, דוגמת חישוב בחשבון, או בעניינא דעלמא הייתי כאֵלֵם ממש. לא ידעתי ולא הבנתי מימיני לשמאלי לא מיניה ולא מקצתה ממה שהוא אמר.

רק כששב המנהל והזכיר קטע זוהר, כבר הייתי שוב "בבית", הקטע הובא בלשון הארמי ונקרא על ידי כתיקונו, בלא לחסר אות אחת. מובן שלשמועה כזו נולדה באחת כנפיים, ועד מהרה נעשה ארץ ישראל והגולה כמרקחה, ומקצה הארץ והעולם נהרו לחזות בפלא הגדול הזה. לא אחד ולא שניים נראו כשבאמתחתם ספרים מספרים שונים עומדים בחצר הת"ת אורבים וממתינים לי, ל'ילד הפלא'. משרק פגשו בי הרעיפו עלי חזלי"ם מכל מקום ופינה, ואני בלא להתבלבל ובלא מחשבה המשכתי את מאמרם ז"ל בבקיאות מופלאה כבקי מופלג בכל מכמני התורה. לא השמיטו ממני דבר, בחנו אותי בהכול: תרגום יונתן, טור שו"ע ונושאי כליהם, ועוד ועוד, חלקם דברי חז"ל נדירים ולא ידועים, ואת הכול המשכתי להקריא כאילו והספר פתוח לפני, וכאילו אני יודע לקרוא בו...כמובן, שאת הדברים שהרציתי בשטף ובשצף, רובם ככולם כלל לא הבנתי, הייתי ילד צעיר עם רמת הבנה ככל ילדי גילי. אך לצטט יכולתי גם יכולתי. בין ה'בוחנים' היו גם גדולי ישראל.

דוגמת הגאון הגדול ר' פנחס אפשטיין ראב"ד 'העדה החרדית' בירושלים, שאתא ובא לחקור מקרוב אחר הדבר ולתהות על קנקני. וכן בעל 'להורות נתן' רבי נתן גשטטנער זצ"ל ועוד רבים. גם גאוני ארה"ב ששהו באותה תקופה בארץ הקודש באו מקרוב לחזות במראה הגדול הזה, וביניהם: הגאון רבי אהרן קוטלר ר"י לעקווד והגאון רבי דוד שפרבר אב"ד בראשוב. הגאון רבי אלימלך אשכנזי אב"ד מלבורן בחן אותי משניות מסכת מנחות והתפעל עד מאוד. וכאן היה תורי להפתיע את בעל העובדא דבר שהוא בעצמו לא ידע, מה ששמעתי מאבי זצ"ל שגם אביו הגאון מסאמבאטעלי זצ"ל היה אז בארץ וגם הוא היה בין הרבנים שבחנו אותו - והוא בחן

אותו בספר 'אור החיים הקדוש' וידע הכל אות באות, לפום ריהטא.

ממשיך הרב מאנדל שליט"א לתאר באוזני את סדר ההשתלשלות: אבי ז"ל היה חסיד בעלזא, ודבר הפרסום אודותיי היו לצנינים בעיניו בחששו מאוד לשלומי מחמת עינא בישא וכדומה. משכך, נכנס אל הקודש פנימה אל כ"ק אדמו"ר ציס"ע מהר"א מבעלזא זיעוכי"א, ושפך את לבו. הרבי הרגיעו והורה להביא את הילד לפניו לביתו בתל אביב ביום כ"ב אדר בשעה מסוימת שאין בה אנשים, ואכן ביום ובשעה המיועדת באנו אל הקודש אבי ואני, הרבי הורה להעמידני צמוד אליו ממש והורה להביא גמרא מסכת ברכות, הרבי פתח את המסכת במשנה השנייה דף ט: 'מאימתי קורין את שמע בשחרית' והורה לי להתחיל לומר, תיכף התחלתי לרוץ ולומר בע"פ את המשנה ככתבו וכלשונו, הרבי היה אחוז בשערפי קדשו מהורהר עד מאוד, עד שפתאום ננער ואמר לי 'שוין שוין, גענג גענג' [די די, מספיק] וברך אותי. אח"כ הורה לאבי להשגיח עלי שלא לתת לאיש לבחון אותי כלל ולא לדבר על עניין זה יותר. ואכן, תוך תקופה קצרה שכחתי את התורה הישנה וחזרתי להיות ככל הילדים.

[ומדי דברי בו בסיפור זה, אפריך בתוקף את השמועות סביב סיפור זה המתארים כי הרבי זצוק"ל סטר לו ליניק כדרך המלאך וכך נשתכח לימודו, או עוד הוראות שונות ומשונות. לא היו דברים מעולם! באוזני שמעתי מבעל העובדא שלא היה ולא נברא לא מיניה ולא מקצתיה, הרבי רק אמר 'די, מספיק' והתופעה נגנזה.]

להלן שתי מקורות בכתובים אודות יחס גדולי ישראל בתקופה ההיא למקרה זה. מרן הסטייפלער בעל 'קהילות יעקב' זצ"ל מציין בספרו ('חיי עולם' סוף פרק י"ב עמוד כ), וז"ל: 'ופה בארץ נתפרסם בשנת תשט"ו [כנראה טעות סופר וצ"ל תשי"ד] בילד פלא בן ד' שנים שהיה יודע על פה בש"ס וראשונים ז"ל ובכל מקום שנשאל אע"פ שלא למד עדיין מעולם, דברים שלא שמעתן אוזנו בגלגול זה כלל'. ע"כ.

ומקור נוסף: המשגיח מרן רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל כתב במכתב להרה"ג רבי לייב באקש זצ"ל (ראש ישיבה בדטרויט-ארה"ב. נדפס בספ' ודיברת בם תשס"ד) שרצה לאמת אם נכון הדבר אודות ילד זה, וממשיך לשאול ולהציע שאם אכן אמת ונכון הדבר בישראל, היה מן הצורך והנכון לשלוח ילד זה לרחבי העולם להודיע ולפרסם כי משה אמת ותורתו אמת, ובכך להשריש האמונה בפי כל, לידע ולהודיע 'שכל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבינו עליו השלום'. וכך משיב לו ר' יחזקאל: 'העובדה - אמת היא, ובתי וחתני הרב ראובן גינזבורג גרים סמוך שתי דירות לאותה משפחה, ובתי ראתה את הדבר וסיפרה לי אודותיו, וכבר חשבתי בעצמי ללכת לראות זה הפלא, אמנם חזרתי בי, ואף שהילד גר לא הרחק ממני. כי הרי שמעתי אודות הדבר מבתי, ומאמין אני לה'.

כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי (כח, טו)

מסופר, על הרה"ק מבארדיטשוב זצ"ל שבא לפניו איזה חסיד מאנשי שלומו שמלפנים היה גביר נכבד בעמיו, וסיפר לו על מצבו ומעמדו כי ברע הוא, ושנהיה יורד מנכסיו ל"ע ובעל חוב גדול. אבל זאת נחמתו בעניי - שח החסיד לפני 'הבארדיטשובר רב' - שעוד לא התפרסם הדבר בין הבריות שפשטתי את הרגל.

אמר לו הרה"ק מבארדיטשוב לך ותקנה 'לאזע מהלאטריע' (כרטיס לוטו), ותרוויח בה מעות הרבה. אמר החסיד אני מאמין באמונה שלימה שהבטחת אדמו"ר יעשה פרי, אך עד הגרלת הלוטו עוד יקח איזה מספר חדשים, ולבינתיים צריך אני להשיא את בתי וכסף מנלן, נענה אליו 'הבארדיטשובר רב' והבטיח לו שבמהרה יזמין לו הקב"ה מעות אף טרם שיזכה בהגרלת ה'לאזע'. נפרד החסיד מרבו ויצא לדרכו בטוח בה' ובישועתו.

באמצע הדרך סר ללון בקרעטשמי (-בית מרזח) שעל אם הדרך, בלילה ההוא בא לשם שר גדול מהפריצים, ונשאר שם ללינת הלילה, וישן ויחלום כי יש כאן בחדר סמוך יהודי שיש לו כרטיס 'לאזע' שטוב מזלה, לכן יראה להחליף עמו שיתן ה'לאזע' שלו שיש אצלו, שהכרטיס של היהודי טוב מזלה ושלו איננו שוה מאומה, ויקץ והנה חלום, וישן ויחלום שנית אותו הדבר, אזי עמד ממשכבו ותפעם רוחו, וציוה למשרתו שיחקור אם יש שם בבית האכסניה עוד אורחים, ובאם ימצא יהודי יקרא אותו אליו, ובאמת מצא יהודי-מיודעינו והביאו אל השר, השר חקר ודרש אותו ונודע לו שיש באמתחתו כרטיס 'לאזע', ואמר לו הפריץ גם לי יש תחת ידי כרטיס כזה, בוא ונחליף זה עם זה, ואתן לך בעבור החליפין סך של כמה זהובי כסף.

החסיד שהיה בטוח בהבטחת רבו שכרטיסו הולך להגריל, לא הסכים בשום אופן לחליפין, ואף כשרצה השר לתת לו סך עצום של אלף זהובים כסף לא היה מוכן להתחלף עמו. השר שהיה בטוח בחלומו שהכרטיס 'לאזע' של היהודי הולך לזכות, ציוה למשרתו בחמתו שיקח בחזקה את הכרטיס, והמשרת כן עשה ואין מידו מציל, ובכל זה אמר השר אינני רוצה לגזלו והנני נותן לך האלף זהובים וגם את הלאזע שלי, והוכרח החסיד לקבל בעל כרחו, ואמר 'גם זו לטובה', ונסע לביתו ועשה את החתונה לבתו בהרחבה ובהודאה לה' על העבר ובבקשה על העתיד.

לא ארכו הימים ובהגרלת ה'לאזע' זכה הכרטיס - שנתן לו השר בעל כורחו - בסך של אלפי זהובים, תיכף קם ונסע לרבו הק' מבארדיטשוב זצ"ל, כאשר בא אל הקודש פנימה פתח 'הבארדיטשובר רב' ואמר: דע, הנה ראיתי כי המזל שלך מושפל עד עפר, לכן הוכרחתי לשלוח את 'בעל החלומות' שידבר על לב הפריץ שיחליף איתך, כי ראיתי ש'הלאזע' שלו ירויח ולא שלך, והאלף זהובים שהוסיף לך יען כי אמרת שמוכרח אתה להשיא את בתך, לכן מתחילה היה לך ישועה קטנה, ואחר כך ישועה גדולה.

עובדא זו סיפר הרה"ק בעל הצמח צדיק מויזניצא להחסיד ר' אליעזר קליוויר מסערט, כשהיה פעם אחת להזכיר את עצמו לישועה לפני מרן הצמח צדיק, וכשסיים לספר לו את העובדא הנ"ל, פירש בזה את הכתוב (בפר' ויצא) במה שאמר הקב"ה ליעקב אבינו ע"ה "כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי" כלומר אפילו עד שתבוא הישועה הגדולה, בכל זה לא אעזבך ויהיה לך ישועה קטנה עכ"פ מתחילה, וכאשר יבוא הישועה הגדולה בודאי יהיה טוב סלה, אכי"ר.

(מתוך אבן שתיה (נדפס שנת תר"ץ) ששמע בעצמו מפי ר"א קליוויר ז"ל)

כוחו של עמל התורה

(מתוך שיחתו של הגה"צ רבי חזקיהו יוסף מישקובסקי שליט"א)

אני רוצה לספר לכם סיפור מאד מעניין:

הגאון ר' משה שפירא זצ"ל, היה יהודי מורם מעם, היה בקי עצום בנגלה ובנסתר והיה גם מעמיק עצום. פעם הוא הגיע לאיזה מקום וכולם באו לברך אותו בברכת שלום עליכם. היו שם הרבה רבנים חשובים ואנשים נכבדים.

כל החשובים באו והגיעו... ובצד, עמד אברך מתמיד בן עליה, והוא לא ניגש אליו. ר' משה שהבחין בכך, ניגש אח"כ אל האברך ואמר לו: "למה אתה לא באת כמו כולם להגיד לי שלום עליכם?" ענה לו האברך: "כולם שם היו אנשים חשובים, ראשי ישיבות, עסקנים גדולים של תנועת התשובה (שר' משה מאד עזר לתנועת התשובה), אבל אני - אברך פשוט... מה יש לי בכלל לגשת... מי אני בכלל שאגש אל הרב"...

אמר לו ר' משה: אני רוצה להגיד לך משהו. כשיבא המשיח - כולם ירוצו לקראתו, והוא ישאל כל אחד על מעשיו, מה אתה, ומי אתה. יגיד אחד - אני ראש ישיבה. ומי אתה? - לי יש ישיבה קטנה. ומי אתה? - אני מתעסק עם בעלי תשובה, וכו'. כולם יבואו. ובסוף, אחרי זה - גם אתה תבוא, אין ברירה... המשיח ישאל אותך מי אתה? תגיד לו בחזרה: מי אני?!... אני הבאתי אותך! אתה נמצא פה בגללי! אברך שלומד, עמל ויגע בתורה - הזכויות שלו זה אין לתאר! הוא מעלה את כל הדור! אין לנו מושגים בכלל. המשיח בא בגללו.

באחד הימים דיברתי בביהכ"נ 'ירחי כלה' בליל שבת, ואמרתי תוך כדי הדברים: מי יודע אם כל מה שהרב מפוניבז' הצליח, זה היה בזכות שבאותו הדור היה את עמל התורה של החזון איש. בזכות שהיה עמל התורה - לכן הצליח הרב מפוניבז'. מיד לאחמ"כ ניגש אלי אברך תלמיד חכם, והתחיל לצעוק עלי: הרב מפוניבז' היה צריך את עמל התורה של החזון איש! לרב מפוניבז' לא היו מספיק זכויות מכוח התורה שלו?! איזה חצוף אתה!!!

אני הייתי אז יותר צעיר, ולא היה לי כ"כ נעים... אמרתי לו: אתה יודע מה, בא נשאל מישהו שיודע. וסיכמנו על הגאון ר' ישראל אליהו וינטרויב זצ"ל. אמרתי לו, בוא איתי! אבל הוא אמר - לא, לא, אני סומך עליך, תלך לבד ונראה מה שהוא יגיד.

נכנסתי לר' ישראל אליה', וסיפרתי לו. הוא חייך ואמר: תראה, שניכם צודקים. בעצם הווארט - אתה צודק, ודאי שיכול להיות שבגלל עמל התורה של החזו"א הרב מפוניבז' הצליח. אבל בזה שאתה, בלי דעת, אומר את זה בפוניבז' עצמה - הוא צודק...

על כל פנים, אנחנו צריכים לדעת שעמל התורה בונה, בונה, בונה בלי סוף! אין לנו מושגים כמה עמל התורה של כל בחור בונה בישיבה! בחור אחד בן עלייה שעמל בתורה - יכול למשוך ולהשפיע על כל הישיבה!

בחור טוב הוא קטר!

סיפרנו שהרב וולבה אמר פעם לבחור חדש שהגיע לישיבה בשיעור א': הישיבה זה מטוס, אם אדם במטוס נזכר שהוא שכח לכבות את הגז בבית - מצטערים... אתה במטוס, אי אפשר לרדת מהמטוס. בחור יקר! היום הקב"ה אומר לך 'ושכחי עמך ובית אביך'. כל מה שהיה עד היום - נגמר, כעת א"א לרדת מהמטוס.

ואנחנו יודעים קצת אחרת: לא הישיבה זה מטוס, אלא אתה מטוס!!! ונסביר: תארו לעצמכם למשל ברכבת, יש קטר ויש את שאר הקרונות. אם נראה פתאום שרק הקטר נוסע ושאר הקרונות ברכבת לא, מה ההסבר בזה? פשוט הקטר לא התחבר לקרונות וממילא רק הקטר נוסע וכל הקרונות נשארו מאחור... אבל כאשר הקטר נוסע ומתחבר לרכבות - הוא מושך אתו את כל הקרונות!

וכך קיבלנו מרבותנו: בחור אחד טוב - מעלה ישיבה שלמה! מרן ראש ישיבה זיע"א, בהתחלה מאד התנגד לחלק את המחזור בישיבה לשני שיעורים, וגם כשהתחננו לפניו וביקשו והסבירו - הוא לא רצה. ורק בשנים המאוחרות יותר הוא הסכים. ושאלו אותו, למה לא? אז הוא אמר, תדעו לכם: בחורים בשיעור - הטובים יותר הם הקטר שמושך את הקרונות, וכמה שהשיעור יותר גדול - יהיו יותר בחורים טובים. ברגע והקטר מושך - הוא יכול למשוך עשר, אבל הוא יכול למשוך גם מאה מאתיים! קטר טוב - כמה שהוא יותר חזק, הוא מושך יותר הרבה. אבל כשאתה מחלק את השיעור לשנים, אז בכל שיעור יש פחות בחורים טובים וזה מחליש את העוצמה של הקטר, וחבל על זה.

אין לנו מושג עד כמה גדולה המעלה של זיכוי הרבים. וכמו שקיבלנו ממרן הרב שך זצ"ל - אין לך זיכוי הרבים כזה גדול, כמו בחור שלומד טוב בישיבה ומקרין על השאר.

החפץ חיים הקדוש, בספרו 'חומת הדת' פ"ו נותן הרבה הדרכות לקבוצה של מזכי הרבים שרוצים לחזק את העיר. אחת מההדרכות שכתובות שם: 'לעשות סעודה בכל חצי שנה ולשמוח על שזיכם ה' להיות ממזכי הרבים'! אל תזלזל במה שאתה יכול לעשות, לך תעשה סעודה ותודה לקב"ה על הזכות לזכות את הרבים!

פעם מרן ראש הישיבה זיע"א אמר: 'מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי', כל כך הרבה דברים אני מקבל מהקב"ה, אריכות ימים, בריאות ועוד הרבה מתנות. אמר לו הנכד שהיה שם: "אבל מה סבא עושה באריכות ימים? הוא רץ ממקום למקום לפרסם את שמו יתברך ולעורר עוד יהודים". אמר לו ראש הישיבה: "נו... על זה אני צריך לומר תודה רבה יותר גדולה, שהקב"ה מזכה אותי להיות ממזכי הרבים!"

(מעובד מתוך שיחה בגיליון 'ארחות חיים')

תכלית ביאת האדם לעולם הזה

/ הרב שמעון ממן שליט"א

"ויצא יעקב מבאר שבע..." מבאר רבינו אור החיים הקדוש על דרך הרמז, כי באו הפסוקים כאן לרמוז על ענין ביאת האדם לעולם הזה. "ויצא יעקב" היא הנפש היוצאת מעולם העליון, ונקרא יעקב על שם יצר הרע הכרוך בעקביו [או אפשר לומר שנקראת יעקב, על שם שאינה רוצה לרדת לעולם הזה אלא בעל כורחה, וכביכול מתעכבת בעולם העליון עד שיורדת בעל כרחה] ואמר "מבאר שבע" מקום יציאת הנשמות הנקרא בשם באר מים חיים, ושבע ירמוז אל שבועת ה', אשר תשבע הנפש בצאתה שלא תעבור על דבר תורה.

ואמר "וילך חרנה" כי יצר הרע יכנס באדם בצאתו מרחם אמו, כמש"כ לפתח חטאת רובץ. "ויפגע במקום" ל' תפילה הוא, שצריך האדם להתפלל ה' שהוא מקומו של עולם שלא ימסר בידו של יצר הרע. "וילן שם כי בא השמש" להורות לו לאדם שצריך להתפלל כן, עד לכתו מעולם הזה כשיעריב שמשו, כמאמר רז"ל (אבות ב) אל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואמר "ויקח מאבני המקום" היא העצה היאך לנצח את יצר הרע האורב על האדם בכל עת ובכל שעה, ע"י עסקו בתורת ה'. כמו שאמרו (ברכות ה:) לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע, אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה. וזהו מאבני המקום, בנינו של עולם שהם דברי התורה אשר על ידם ובכחם נבנה העולם. מה גם שעל ידי אבני המקום נסקל ונרגם יצר הרע וחיילותיו, כמו שארז"ל (סוטה כא.) תורה מצלת מן יצר הרע בין בזמן שעוסק בה ובין בזמן שאינו עוסק בה. עוד אפשר לבאר "מאבני המקום" היינו דברי תורה שכל מילה ומילה מן התורה היא דבר ה' שהוא מקומו של עולם.

"וישם מראשותיו" יכוין לדברי הגמרא (ברכות שם) אם לא ניצחו ליצר הרע יקרא קריאת שמע על מיטתו, שנאמר על משכבכם. ואחר כך כתוב "וישכב במקום ההוא" לרמוז להמשך דברי הגמרא שם שאם לא נצחו ליצר הרע יזכור לו יום המיתה. שהיא השכיבה הידועה במקום הידוע, דרך כל הארץ בית מועד לכל חי. ואחר כל התנאים הללו, מובטח לו שינצח את יצר הרע, ומבשר אותו הכתוב שיהיה ראוי לענף מענפי הנבואה, שה' ידבר עמו בחלום. "והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" שכיון שאין יצר הרע באדם, שהרי הכניעו ע"י כוח התורה שעוסק בה תדיר, ממילא תגיע הנשמה עד השמים. ואמר "והנה מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו" ירמוז אל המעשים טובים של האדם שישתדל לעשותם בעולם הזה, ועל ידם יעלה אורות עליונים לפי שורש נשמתו.

וזאת לנו ההתעוררות כל אחד לפי דרגתו לשים אל לבו סיבת ביאתו לעולם הזה, לשמור ולקיים את מצוות ה', להשלים את עצמו בעסק התורה. אשר רק על ידה יכול לנצח את כח יצר הרע, ולהשלים את רצון ה' להביא את נשמתו לתיקון הראוי לה, על מנת שיזכה לחיי העולם הבא.

והנה בנדרו של יעקב כתוב "והיה ה' לי לאלוקים" ומבאר רבינו שנתכוין לומר שיתייחד אליו שם ה' לאלוקים כמו שנתייחד על אבותיו, וכן היה וכמו שכתוב לקמן (לג, כ) "ויקרא לו ה' אל אלקי ישראל", ואחר קיים נדרו לעשות האבן בית אלוקים וכמ"ש לקמן (לה, יד) "ויצב יעקב מצבה... ויסך עליה נסך", עכ"ד. ונראה שלזה נתכוין רש"י שכתב, שיחול שמו עלי מתחילה ועד סוף, וזאת על ידי שלא ימצא פסול בזרעו.

ולפי דברי רבינו אור החיים הנ"ל יש להמתיק את הדברים ולבאר הכתובים על דרך הרמז, שכך התפלל יעקב אבינו ע"ה, אם יהיה ה' עמדי בדרך הזה שאני ירדתי לעולם הזה, ואיני יודע אם אזכה לתקן את נשמתי בתורה ובמעשים טובים. ולכן הנני בתפילה ובתחינה, שתתן לי כח ועזר לנצח את יצר הרע. "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש" שלא אתפתה ליצר הרע להיות שקוע ולהוט אחר תאוות העולם הזה, אלא אקח מן העולם הזה רק לצורך קיום הגוף כדי שאוכל להתקיים ולעבוד את ה' ולעסוק בתורתו. "ושבתי בשלום אל בית אבי" ופירש רש"י שלם מן החטא, שלא אלמד מדרכי לבן, ע"כ. ולפי הרמז נראה, שיצא מן העולם הזה ויחזיר את נשמתו לה' נקיה מכל טינוף של העולם הזה, שלא נתפתה ליצר הרע הנמשל ללבן הרמאי, שמראה לאדם את העבירה כדבר לבן נקי ומצוחצח. "והיה ה' לי לאלוקים" כיון שהוא נקי מן החטא יש מקום לבורא עולם להשרות שכינתו עליו מתחילה ועד סוף כי כולו קדוש וטהור להתקדש בשמו יתברך. וכתוב "והיה ה' לי לאלוקים" ואין והיה אלא ל' שמחה, להורות שאין לך שמחה גדולה כמו אדם שיוצא מן העולם נקי וטהור ולא לקח מן העולם אלא תיקון לנשמתו. ויעקב אבינו ראה להתפלל זאת טרם לכתו לבית לבן, שלא יקבל שום השפעה רוחנית לקויה, באופן שייפגם ואפילו בקלות, ולא יזכה להשראת השכינה בכל אבריו וגידיו. ■

בסוד שיח
כשם שפרצופיהם שונים
כך דעותיהם שונות

שירי קודש לבקשת השייח'

סיפר ר' משה חבושה, הפייטן הנודע ששימש כש"ץ אצל מרן הגר"ע יוסף זצ"ל:

באחד הימים התקשר אלי שייח' חשוב שמחובר למלכות בקטאר (מטעמים מובנים לא אזכיר את שמו) והזמין אותי להגיע לבריטניה, לשיר ולנגן למשך כמה ימים. לאחר התלבטות החלטתי להיענות לבקשה ולקדש שם שמים.

הגעתי לווילה ענקית, ושם כבר נכחו נגנים ערבים מכל ארצות ערב, מקטאר, מסוריה, לבנון, מצרים, ועירק - שאת כולם הזמין אותו שייח' מפורסם. במשך שלושה לילות שרתי להם שירים, והם הצטרפו לשירה ונגינה והתרגשו מאוד. ולפלא יאמר, שהם ביקשו ממני לשיר שירי קודש, וכן לומר מזמורי תהלים בשירה ונגינה. אותו שייח' שאירגן את כל ערבי השירה לא דיבר עברית ודיברנו רק בערבית. והנה ערב אחד אותו שייח' שתה משקאות חריפים ונהיה קצת שתוי, ופתאום פונה אלי ואומר לי בעברית: "תעשה לי את המנגינה של 'ויעבור ה' על פניו ויקרא'" (כמו שאומרים בסליחות), והוסיף ואמר לי: "תעשה לי את המנגינה כמו שאתה עושה להרב עובדיה בסליחות"...

אני התרגשתי ולא הבנתי איך הוא יודע מה קורה בארץ ומה אני עושה. ואז הוא שוב פונה אלי ואומר (בערבית): "תדע לך שאני כאן בקטאר עוקב אחריך ועקבתי אחרי הרב עובדיה, כל מה שהוא עשה ודיבר, אני מכבד את הרב עובדיה, ומאוד אהבתי אותו"... כמובן שנעניתי לו ושרתי לפי בקשתו. הוא גם נהג בי בכבוד גדול, וכשהלכנו לקניות הוא הרים את השקיות ולא נתן לי לסחוב כלום. בסיום השירה והנגינה הוא אמר שהוא קנה לי בקטאר עוד [- כלי נגינה] משוכלל ויקר והוא יביא לי אותו בקרוב. לפני שנפרדנו הוא שאל אותי איך מסתדר בנו של הרב עובדיה - הרב יצחק יוסף... (יש בידי תיעוד והקלטות לכל השירים והנגינה, אך הוא ביקש לא לפרסם ברבים כדי שלא יפגעו בו, ואכן אני מכבד את בקשתו).

(מתוך גיליון "יביע אומר")

בסוד שיח
כשם שפרצופיהם שונים
כך דעותיהם שונות

עריכה גרפית - גיל ויין

נשמח לקבל תגובות והערות מהקוראים
בדוא"ל: besod@013net.net